การสื่อสารจริยธรรมกับความเปลี่ยนแปลงในสังคมไทย[1]

Ethical Communication and Changing in Thai Society

ธนิต โตอดิเทพย์[2]
Tanit Toadithep
บุญเลิศ ยองเพ็ชร[3]
Boonlert Yongphet

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะเสนอความเปลี่ยนแปลงการสื่อสารเชิงจริยธรรมในพุทธศาสนา โดยแสดงให้เห็นว่า ความคิดทางอุดมคติ “นิพพาน” ของพุทธศาสนาในสังคมไทยได้มีการปรับไปตามบริบทและเงื่อนไขของเวลา และเริ่มลดลงเนื่องจากความแตกต่างของ “โลกทางธรรม” และ “โลกของฆราวาส” เมื่อสังคมไทยเปลี่ยนไปสู่สังคมสมัยใหม่ สถาบันทางศาสนาได้ปรับตัวให้สอดคล้องกับผู้คนและมีความสัมพันธ์กับตารางเวลามากขึ้น รูปแบบของการสื่อสารเชิงจริยธรรมจึงมีลักษณะของการบันเทิงและการประยุกต์สู่การเป็นพื้นที่ของการท่องเที่ยว การเผยแผ่ธรรมะรูปแบบใหม่จำเป็นต้องอาศัยความสัมพันธ์ของเครือข่ายทุนการสื่อสาร หน่วยงานภาครัฐส่วนกลาง และระดับท้องถิ่น

คำสำคัญ : *พุทธศาสนา, สังคมไทย, การสื่อสารเชิงจริยธรรม*

[1]ทุนสนับสนุนการวิจัยจาก สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) ประจำปีงบประมาณ 2559

[2]อาจารย์ประจำหลักสูตรไทยศึกษาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาไทยศึกษา มหาวิทยาลัยบูรพา

[3]อาจารย์ประจำหลักสูตรปรัชญามหาบัณฑิต ภาควิชาศาสนาและปรัชญา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

Abstract

This article aims to present the Changing of Ethical Communication in Buddhist. The result of this study showed that Concept of Nibbana (Summum bonum) was adapted under the context and time, and decreased from difference of views point in supermundane and mundane world. In modern society the religion institution was adapted to the relation between people and timetable. The ethical communications have been changed to the form of mass media and religion tourism and the new model of ethic communications was related between Capitalist of communication, Government and Local government.

Keywords: *Buddhism, Thai Society, Ethical Communication*

1.บทนำ

การทำความเข้าใจเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมบนพื้นฐานความคิดทางประวัติศาสตร์ เงื่อนไขสำคัญประการหนึ่งเพื่อทำความเข้าใจทางสังคมและพัฒนาการของมนุษย์ ความคิดเรื่อง “เวลา” วิธีคิดที่ผูกพันอยู่กับมนุษย์และสังคม ความแปรเปลี่ยนทางสังคมจึงเป็นฐานการสร้างความเข้าใจต่อมโนทัศน์ทางเวลา ความคิดทางเวลาจึงเป็นอำนาจสำคัญในการกำหนดพฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์อยู่แทบทุกย่างก้าวในชีวิตประจำวัน การทำความเข้าใจมโนทัศน์ของเวลาเป็นสิ่งสำคัญต่อการทำความเข้าใจสังคม (เก่งกิจ กิติเรียงลาภ, 2557; อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2555, น. 9-10)

มโนทัศน์เรื่องเวลา Henri Lefebvre ได้ชี้ให้เห็นว่า ระบบทุนได้จัดแบ่งเวลาออกเป็นเวลางาน คือเวลาที่เราขายแรงงานให้กับระบบแลกกับค่าแรง ค่าจ้าง ซึ่งเป็นระบบที่ทำให้ชีวิตไร้ความหมาย การเยียวยาคือการสร้างเวลาว่างให้

มีคุณค่า เป็นเวลาที่เชื่อว่าเป็นเวลาของเราจริงๆ ขณะเดียวกัน เวลาว่างก็ยังคงถูกผลิตซ้ำภายใต้ระบบทุนนิยมทำให้คนรู้จักกับการบริโภคบนการใช้ชีวิตประจำวันของเวลาว่าง เช่น การฟังเพลง การดูตลก การท่องเที่ยว เป็นต้น (Henri Lefebvre, 1991)

ปรากฏการณ์ทางด้านศาสนากับวัฒนธรรมของการใช้เวลาว่างในบริบทของสังคมไทย ดังจะเห็นได้จาก การบรรยายธรรมะที่ผ่อนคลายและตลกขบขัน การปรับปรุงพื้นที่ทางศาสนาสู่การขยายตัวของการท่องเที่ยว การกำหนดเวลาสำหรับการอบรมธรรมะ/หลักสูตรวิปัสสนาที่สอดคล้องกับตารางเวลาของผู้คน อย่างไรก็ตามผลสัมฤทธิ์ของการสื่อสารเชิงจริยธรรมจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยเครือข่ายที่ทำหน้าที่เชื่อมต่อความสัมพันธ์ทางอำนาจที่หลากหลาย ดังนั้นบทความนี้จึงมุ่งเสนอวิธีคิดทางพุทธศาสนาโดยมองผ่านประวัติศาสตร์สู่การประสบผลสำเร็จและเครือข่ายของสื่อสารเชิงจริยธรรมทางศาสนาในสังคมสมัยใหม่

2. ประวัติศาสตร์กับวิธีคิดทางพุทธศาสนาในสังคมไทย

พุทธศาสนาของไทยแต่ดั้งเดิมได้อิงอยู่กับไตรภูมิมาโดยตลอด โดยเฉพาะก่อนสมัยรัชกาลที่ 4 โลกทัศน์ของชาวไทยตั้งแต่ชนชั้นนำไทยลงไปจนถึงชนชั้นล่างต่างแยกไม่ออกจากคติไตรภูมิผู้คนต่างเชื่อว่ามีนรก สวรรค์ เป็นพื้นที่ทางความเชื่อตามคติทางศาสนาเพื่อรองรับบุคคลภายหลังจากการละโลกนี้ ความคิดเรื่องบาปบุญมีบทบาทอย่างมากต่อการดำเนินชีวิตของผู้คนในโลกนี้และลึกซึ้งต่อชีวิตคนทั่วไปในฐานะที่เป็นความเชื่อที่เกิดขึ้นในชาติหน้าหรือหลังความตาย ดังในกฎหมายตราสามดวงที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงตราพระราชกำหนดห้ามมิให้ราษฎรล่วงประเวณี ด้วยการอธิบายถึงความน่ากลัวของนรกที่ผู้ละเมิดศีลจะต้องประสบเป็นระยะเวลาหลายหมื่นปี หรือในสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยที่ตรากฎหมายห้ามซื้อและสูบฝิ่น ที่จะต้องได้รับโทษภายหลังจากการสิ้นลมหายใจ ซึ่งจะต้องได้รับความทนทุกข์ทรมานในนรกเป็นระยะเวลายาวนาน หรือในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่ง

เกล้าเจ้าอยู่หัว ในตราประกาศสงกรานต์ จ.ศ. 1211 ทรงเตือนว่า

> *“ถ้าบุคคลใดมิได้รักษาศีลห้าประการแล้วบาปสิบสี่ตัว อกุศลกรรมบถสิบสี่ประการ ผู้นั้นครั้นตายก็จะตกอุบายภูมิเปนเทียวแล”*
> (พระไพศาล วิสาโล, 2556, น. 7-9)

ความคิดเรื่องนรกสวรรค์ชาติหน้า ประกอบกับอุดมคติทางพุทธศาสนาที่เริ่มมีความเชื่อคล้อยต่ำลงด้วยเช่นกัน ดังในพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่อาจมีความเชื่อว่า “นิพพาน” นั้นมีอยู่จริง แต่ก็มิได้ยืนยันหนักแน่น เหมือนกับชนชั้นนำไทยองค์ก่อนๆ เช่น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่เชื่อมั่นในนิพพาน การอธิบายและมีปณิธานจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต วิธีคิดความเชื่อเรื่องนิพพานยังปรากฏในหมู่ชนชั้นนำไทยในยุคก่อนสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4[4] ความคิดความเชื่อเรื่องนิพพานเริ่มลดน้อยถอยลงเนื่องจากเห็นว่า นิพพานหรือโลกุตรธรรมเป็นสิ่งที่คนทั่วไปสามารถเข้าถึงได้ยากในขณะที่ยังมีลมหายใจหรือการมีชีวิตอยู่ในชาตินี้ ด้วยการอธิบายว่า “คนที่ได้มรรคผลรู้นิพพานว่าทุกวันนี้ไม่มีคนเช่นนี้แล้ว” หรือคำอธิบายของเจ้าพระยาทิพากรว่า “ทุกวันนี้พระอริยะบุคคลที่จะเป็นเนื้อนาบุญไม่มีแล้ว” เมื่อสิ้นสุดของความคิดอุดมคติพุทธที่ว่าด้วยนิพพานหรือโลกุตรธรรม โลกิยธรรมจึงกลายเป็นเป้าหมายสำคัญของชีวิตหรือความสำเร็จในทางโลก (พระไพศาล วิสาโล, 2556, น. 12-19)

พุทธศาสนาที่ผูกพันอยู่กับชีวิตของคนไทยได้ถูกโยงเข้ากับสิ่งประดิษฐ์ใหม่ คือ “ชาติ” ด้วยการสร้างสำนึกของความเป็นพลเมืองแห่งชาติ ความรู้สึกผูกพันต่อชาติ ปรากฏอย่างชัดเจนในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะควบรวมระหว่างพุทธศาสนากับชาติให้กลายเป็นอันหนึ่งอัน

[4]อ่านเพิ่มเติมใน พระไพศาล วิสาโล (2556) “พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤติ”

เดียวกัน เช่น การอธิบายศาสนาที่ไม่สามารถแยกออกจากชาติได้หรือความจำเป็นที่ “คนไทย” จะต้องตั้งมั่นอยู่ในพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาสำหรับชาติเรา และการชี้ให้เห็นว่าการรักชาติและการปกป้องชาติเป็นการประพฤติธรรมอย่างหนึ่ง ที่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมิได้มีการห้ามปรามไว้ การต่อสู้รบกับศัตรูที่เข้ามาย่ำยีดินแดน ย่ำยีพุทธศาสนา เป็นหน้าที่สมควรที่ผู้ชายจะต้องออกไปสู้รบจนสุดความสามารถและท้ายที่สุดคืออุดมคติพุทธศาสนาถูกลดทอนให้จำกัดเหลือเพียงความดีความชั่ว ดังคำที่ว่า “ถ้าใครทำดีก็คงได้ดี ใครทำชั่วก็คงได้ชั่ว” (พระไพศาล วิสาโล, 2556, น. 40-48)

ท่ามกลางกระแสของการพัฒนาชาติภายใต้การนำของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในนามของแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 พ.ศ. 2504-2509 และการอธิบายตามแนวทางของพุทธศาสนาที่เน้นเรื่องสันโดษนั้นกลายเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ (ทุนนิยม) เนื่องจากหากผู้คนยึดหลักสันโดษคือ พอใจในสิ่งที่ตนเองมีอยู่ พอใจกับสิ่งที่ตนเองหามาได้ ก็จะไม่มีความกระตือรือร้นขวนขวาย อาจนำไปสู่การพัฒนาบ้านเมืองที่เชื่องช้าหรือแม้กระทั่งไม่สำเร็จได้ ระยะเวลานั้นจอมพลสฤษดิ์ควบคุมอำนาจได้อย่างเบ็ดเสร็จจึงมีบทบาทสำคัญที่ทำให้บรรดาพระสงฆ์ส่วนมากเลิกสอนความคิดในทางพุทธศาสนาตามแนวของอุดมคติพุทธโดยอาจกล่าวว่าเป็นการก่อรูปทางความคิดและจุดเริ่มต้นของการขยายตัวทางความคิดที่ให้เริ่มยึดติดหรือยึดมั่นอยู่กับวัตถุ ในฐานะของความก้าวหน้าของชาติ (ภานุวัฒน์ ทรงสวัสดิ์ชัย, ค้นเมื่อ 26 มีนาคม 2560) ดังคำกล่าวของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ว่า

> *“ยิ่งในโครงการเศรษฐกิจ 3 ปี 6 ปี ที่รัฐบาลกำลังสร้างขึ้นทางสภาพัฒนาการเศรษฐกิจในเวลานี้ ยิ่งจำเป็นจะต้องเร่งเร้าให้ราษฎรขยันหมั่นเพียร อดทน และสร้างนิสัยพึ่งตนเอง ทั้งในทางส่วนตัวและทางส่วนรวมของชาติ ...นี้เป็นเรื่องที่ทางรัฐบาลและตัวกระผมเองร้องขอ เพราะเหตุว่า พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามีอยู่ทุกทาง*

ที่สามารถจะเลือกเอามาสอนหรือจูงใจให้คนประพฤติปฏิบัติ มีคำสอนให้คนมักน้อย สันโดษ ไม่อยากทำอะไร ไม่อยากได้อะไร อย่างที่เคยสอนกันว่า ไม่จำเป็นต้องขวนขวาย ตายแล้วก็เอาไปไม่ได้ คำสอนอย่างนี้อาจจะเหมาะสำหรับกาลสมัยหนึ่ง แต่จะไม่เหมาะสำหรับสมัยปฏิวัติซึ่งต้องการความขวนขวายทางก้าวหน้า จำต้องเลือกสรรเอาธรรมะที่สอนคนให้มีวิริยะอุตสาหะขยันหมั่นเพียรประกอบสัมมาอาชีพ ไม่ประมาท ไม่หวังพึ่งคนอื่น พึ่งแต่ตัวเอง และมีความสามัคคีร่วมแรงร่วมใจ...จึงใคร่จะขอร้องคณะสงฆ์ให้พยายามสอนคนไปในทางนี้ จะเป็นการช่วยแผนการเศรษฐกิจ และงานทุกอย่างที่รัฐบาลปฏิวัติกำลังทำอยู่โดยมุ่งความวัฒนาถาวรของประเทศชาติ ซึ่งจะเป็นความวัฒนาถาวรของพระศาสนาเอง" (จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์, 2503, อ้างใน ภานุวัฒน์ ทรงสวัสดิ์ชัย, 2560)

จากข้อความการร้องขอ (บังคับ)[5] ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่แสดงให้ถึงความไม่เหมาะสมของคำสอนทางศาสนากับสถานการณ์ทางสังคมในขณะนั้นที่มีความต้องการความก้าวหน้า คณะสงฆ์ควรสอนหรือบรรยายให้ชาวบ้านไปตามแนวทางของการพัฒนาได้แก่ความวิริยะอุตสาหะ ความขยันหมั่นเพียร การประกอบสัมมาอาชีพ ซึ่งจะเป็นแนวทางหนึ่งที่ช่วยแผนพัฒนาเศรษฐกิจความเจริญก้าวหน้าของประเทศชาติที่รวมถึงพุทธศาสนา

ความไม่ลงรอยกันทางความคิดทางพุทธศาสนาได้ปรากฏขึ้นจากการถกเถียงกันระหว่าง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช กับ พระธรรมโกศาจารย์หรือท่านพุทธทาสภิกขุ ในประเด็นเรื่องของ สุญญตา หรือ จิตว่าง โดยท่านพุทธทาสภิกขุได้เสนอความหมาย ธรรมะ ออกเป็น 3 อย่างที่ต้องมีคือ 1. ธรรมะนั้นคือสิ่งทั้งปวงไม่ยกเว้น 2. ธรรมะคือสิ่งทุกสิ่งเหล่านั้นมีกฎเกณฑ์ในตัวมัน กฎเกณฑ์เหล่า

[5]จากการประกาศใช้พระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ที่รวบอำนาจของสงฆ์ให้อยู่ภายใต้การปกครอง

นั้นคือ ธรรมะที่ประกอบไปด้วย “ธรรมชาติ” คือทุกสิ่งทุกอย่างไม่ยกเว้น และ “ธรรมดา” คือ ความเป็นธรรมชาติ 3. หน้าที่ที่จะต้องกระทำต่อกันระหว่างสิ่งทั้งปวง ให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์นั้นๆ สามารถสรุปได้ว่า ธรรมะ คือ สิ่งที่ต้องรู้ ต้องปฏิบัติ เพื่อมิให้สิ่งทั้งปวงเกิดเป็นทุกข์ ธรรมะคือการไม่มีความยึดมั่นถือมั่น และผลแห่งการปฏิบัติจะนำไปสู่การมี “จิตว่าง”[6] ซึ่งเป็นหัวใจของพุทธศาสนา โดยมีหลักของการนำมาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตได้ก็คือ การทำงานตามหน้าที่ของเราทุกอย่างทุกประการ ด้วยจิตที่ไม่เห็นแก่ตัว ไม่โอนเอียงไปในทางที่มีตัวเราหรือของเรา ไม่มีความรู้สึกที่จะยึดมั่นสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เรียกได้ว่าเป็นการทำงานด้วยจิตว่าง ว่างจากความรู้สึกว่ามีตัวเรา ของเราหรือว่างจากความเห็นแก่ตัว เพราะตัวเรานั้นมันมิใช่ของจริง เป็นเพียงภาพมายา (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช และพุทธทาสภิกขุ, 2507)

ขณะที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้พยายามตั้งคำถามสำคัญว่า “จิตว่าง” ที่ท่านพุทธทาสยกมาเป็นสภาวะและหลักการปฏิบัติของพระภิกษุที่จะมีความสามารถในการปฏิบัติธรรมตามแนวทางดังกล่าวนี้ แต่การจะหยิบหลักการปฏิบัติแบบจิตว่างของพระสงฆ์มาสู่การปฏิบัติแบบฆราวาสหรือประชาชนเดินดินอาจจะเป็นไปได้ยาก เนื่องจากการทำงานด้วยจิตว่างนั้น คือการทำงานที่ไม่ถือว่าเป็นงาน ไม่มีตัวเราและผู้อื่นได้รับประโยชน์ หรือแม้แต่ชาติบ้านเมืองเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์ของงาน จึงขาดซึ่งเป้าหมายของการทำงานคือ จะทำงานไปทำไม? หรือการมีสติสัมปชัญญะ ที่หมายถึงสิ่งทุกอย่างไม่มีตัวตนคือ อนิจจังทุกขังอนัตตา ไม่ใช่ของเราทั้งสิ้น เมื่อตระหนักได้แล้วก็ไม่สามารถทำงานได้หรือแม้แต่การทำการค้าของตนเอง จึงทำให้สภาวะของ “จิตว่าง” ขัดกับหลักความจริงของโลกฆราวาส ดังคำอธิบายของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ว่า

[6]อ่านเพิ่มเติมใน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช และท่านพุทธทาสภิกขุ (มปป.), วิวาทะเรื่อง จิตว่าง

> *“ถ้าท่านบอกว่าทำงานด้วยจิตว่างแล้วงานทางโลกนั้นจะดี กระผมไม่เชื่ออย่างว่าเป็นทหารไปรบกับเขา แล้วรบด้วยจิตว่าง ยิงปืนด้วยจิตว่าง แล้วมันจะเป็นทหารที่ดี พูดอย่างไร กระผมก็ไม่เชื่อ แต่ถ้าใต้เท้านบอกว่าทำงานอยู่ในโลกก็อยู่ในโลกเถิด ถ้าทำงานด้วยจิตว่างอย่ายึดมั่นอะไรแล้วงานจะดีหรือไม่ดี หรือถึงจะเกิดผลร้ายเราก็ไม่เป็นทุกข์ ถ้าอย่างนั้นกระผมเชื่อ ที่ท่านพูดมาว่าจิตว่าง แล้วงานจะประเสริฐ การงานจะเจริญรุ่งเรืองอย่างนั้นกระผมไม่เชื่อ เพราะงานของโลกมันขัดกันกับเรื่องจิตว่าง หรือเรื่องการพ้นทุกข์ ความสุขของโลกมันก็เป็นความทุกข์ในทางธรรม ความสำเร็จของงานมีความหมายในทางโลกถ้าจิตว่างจะนำความสำเร็จทางธรรมนั้นก็ถูก แต่จะเอาพร้อมกันทั้งสองอย่างนั้นไม่ได้ สำเร็จทางธรรมด้วยจิตว่าง ก็ต้องเสียทางโลก”* (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช และพุทธทาสภิกขุ , 2507)

อย่างไรก็ตามวิวาทะเรื่องจิตว่างได้มีข้อสรุปจาก ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ว่าตัณหา การยึดติด เป็นเหตุแห่งความทุกข์ทั้งหลายทั้งปวง แต่ปัญหาสำคัญคือการปฏิบัตินั้นคือการสละ “โลกของฆราวาส” ที่มีแต่ความสับสนวุ่นวาย เต็มไปด้วยการยึดมั่นถือมั่น ซึ่งขัดกับหลักธรรมะที่หมายถึงความสะอาดบริสุทธิ์ การปฏิบัติธรรมตามคำสอนของพระพุทธเจ้าในที่สุดจะทำให้ “โลกไร้ความหมาย” ความสำเร็จในทางโลก การมีตำแหน่งแห่งที่ของตนเอง มีวาสนา มีความสะดวกสบาย และผู้คนในสังคมเข้าใจว่าสิ่งเหล่านี้คือความดี ซึ่งไม่ใช่สิ่งที่มาจากผลของการปฏิบัติธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องเลือก (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช และท่านพุทธทาสภิกขุ, 2507)

ความเปลี่ยนแปลงความคิดอุดมคติทางพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลมาจากการแปรเปลี่ยนความคิดที่สะท้อนถึงความเป็นเหตุเป็นผล วิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ของชนชั้นนำไทยในอดีต ในระยะเวลาต่อมาการนำประเทศเข้าสู่การพัฒนาวิธีคิดแบบพุทธในสายตาของผู้ปกครองว่าเป็นสิ่งที่ฉุดรั้งการพัฒนา

ตามแนวคิดของความก้าวหน้า และการขัดกันระหว่าง “โลกทางธรรม” และ “โลกของฆราวาส” ที่ชี้ให้เห็นถึงข้อจำกัดของการนำอุดมคติทางพุทธศาสนามาปรับใช้ในชีวิตประจำวัน

3. ความทันสมัยกับการสื่อสารเชิงจริยธรรมทางพุทธศาสนา

การเข้าสู่ความทันสมัยกับความเปลี่ยนแปลงของการสื่อสารเชิงจริยธรรม ได้ส่งผลต่อรูปแบบของการสื่อสารเชิงจริยธรรม สามารถจำแนกอออกเป็น 3 ประเด็น ได้แก่ หนึ่งตารางเวลาในสังคมสมัยใหม่ สองการสื่อสารเชิงจริยธรรม “ศาสนาการบันเทิงและการพักผ่อน” และสามการสื่อสารเชิงจริยธรรม “ศาสนาเพื่อการท่องเที่ยว”

เวลากับการควบคุมในสังคมสมัยใหม่

การเกิดขึ้นเวลาแบบสมัยใหม่สู่การผลิตและการควบคุมวินัยการผลิตในยุคของอุตสาหกรรม ศตวรรษที่ 17 มีพัฒนาการในการใช้เวลาเพื่อมาควบคุมและการสร้างระเบียบวินัยการทำงานมากขึ้นจนถึงศตวรรษที่ 20 เช่น การเตือนด้วยเสียงแตร ระฆังที่เป็นสิ่งกระตุ้นเตือนและการบ่งบอกถึงระยะเวลา การทำงาน การผลิต ซึ่งปรากฏให้เห็นจำนวนมากในเมืองที่มีการพัฒนาทางอุตสาหกรรม การเกิดขึ้นของนาฬิกาในฐานะที่เป็นเครื่องมือชนิดหนึ่งสำหรับวัดประสิทธิภาพในการทำงานของมนุษย์ในฐานะที่เวลาเป็นหน่วยเชิงปริมาณ การออกแบบการผลิตให้แรงงานสามารถทำงานเพิ่มมากขึ้นภายใต้ข้อจำกัดของเวลาจะส่งผลให้ส่วนเกินการผลิตตกเป็นของนายทุนมากขึ้น ในขณะที่ค่าแรงงานมูลค่าเท่าเดิม (E.P.Thomson, 1967, p.56-97; เก่งกิจ กิติเรียงลาภ, 2557)

ตารางเวลาของไม่ได้ทำงานและควบคุมระเบียบวินัยเฉพาะในเวลางานในระบบทุนนิยมอุตสาหกรรม แต่ยังขยายอิทธิพลมานอกเวลาการทำงานอีกด้วย เช่น การทำงานล่วงเวลาหรือเบี้ยขยัน การกำหนดตารางชีวิตของแรงงานภายนอกโรงงาน ได้แก่ การตระเตรียมตัวเพื่อเข้าทำงานตามที่บริษัทกำหนด การ

จัดการเวลาภายหลังการเลิกปฏิบัติงาน และตารางเวลายังเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างวินัยเวลาแก่แรงงาน ช่วยให้เกิดความสอดคล้องเป็นหนึ่งเดียวกันของระบบการผลิต แรงงานถูกกำหนดให้เข้างาน เลิกงานและพักภายในข้อกำหนดของเวลา (นฤมล กล้าทุกวัน, 2557)

การมีเวลาว่างจึงกลายเป็นของมีค่าที่สำคัญของผู้คนในสังคมในระบบทุนนิยม การสร้างช่วงเวลาและการแสวงหาพื้นที่ การหาความหมายของการใช้ชีวิตของผู้คนในสังคมเมืองเพื่อตอบสนองทางด้านร่างกายและจิตใจ เข้ามาเติมเต็มในส่วนที่ขาดหาย การสื่อสารเชิงจริยธรรมทางศาสนาจึงมีการปรับเปลี่ยนทั้งเนื้อหา รูปแบบ ให้มีความสอดคล้องกับตารางเวลาและวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมเมือง

การสื่อสารเชิงจริยธรรม “ศาสนาการบันเทิงและการพักผ่อน”

ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมขนานใหญ่ที่ถาโถมเข้าสู่โครงสร้างสถาบันทางสังคมตั้งแต่ หน่วยพื้นฐานของครอบครัว สถาบันชุมชน สถาบันทางศาสนา ผู้คนในสังคมใช้เวลาแทบทั้งหมดเพื่อประกอบอาชีพและการแสวงหารายได้ที่แตกต่างกัน เวลาว่างที่เหลือเพียงเล็กน้อยได้กลายเป็นสิ่งที่มีคุณค่าของชีวิตมนุษย์ การพักผ่อนและการผ่อนคลายเพื่อการแสวงหาอิสรภาพตามแต่ใจปรารถนาและการปลดพันธนาการชั่วคราวจากการงานที่ตนเองรับผิดชอบ วัด (แบบดั้งเดิม) แทบไม่มีบทบาทในการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ทางด้านสังคม การบรรยายธรรมะหรือการแสดงธรรมในวัดจึงไร้ความหมายเนื่องจากไร้ผู้ฟัง สถาบันทางศาสนาจึงเริ่มปรับกลวิธีการสื่อสารเชิงรุกมากขึ้น กล่าวคือ การสร้างอัตลักษณ์ของตนเองเพื่อสร้างตราสัญลักษณ์และสร้างความจดจำทางด้านศาสนา แล้วผลักดันสู่การสื่อสารในรูปแบบสมัยใหม่ ภายใต้แนวคิดการเผยแผ่ที่ว่า สนุก สาระ สงบ สติ สำนึก คือ การประยุกต์เนื้อหาสาระธรรมะ ให้เป็นเรื่องราวที่มีความสนุกสนานเป็นการเปิดใจและการเข้าถึงผู้รับสาร ให้รับความรู้ ความสงบจนเกิดสติ และสำนึกซาบซึ้งในธรรมมะ ดังจะเห็นได้จากกลุ่มธรรมะ เดลิเวรี่ โดย

มีพระมหาสมปอง ตาลปุตโต เป็นแกนหลัก

การบรรยายของกลุ่มธรรมะเดลิเวอรี่มักจะเน้นเนื้อหาสาระไปที่ความบันเทิง การผ่อนคลายด้วยการสอดแทรกความขบขัน และการบรรยายธรรมที่เน้นความบันเทิงเป็นหลัก การให้ความสำคัญทางธรรมะค่อนข้างน้อย โดยที่เน้นความเข้าใจง่าย ไม่สลับซับซ้อน มีการผสมผสานด้วยการให้ความสำคัญทางด้านการรับรู้เชิงอารมณ์ เช่น ความภาคภูมิใจ ความซาบซึ้ง หรือบางครั้งอาจมีในเรื่องของโศกนาฏกรรมทางอารมณ์ ได้แก่ การผิดหวังจากความรัก การสูญเสียคนรัก เรื่องราวที่สร้างความสะเทือนใจของอารมณ์ สู่การค้นพบรูปแบบของการถ่ายทอดตามแนวทางบันเทิง คือ เริ่มต้นด้วยความบันเทิง แทรกด้วยสาระของธรรมะและจบด้วยการเร้าอารมณ์ กลยุทธการถ่ายทอดทางจริยธรรมได้ประสบผลสำเร็จอย่างมากจากการได้รับเชิญออกรายการบันเทิงทางโทรทัศน์ในรายการต่างๆ มีดัชนีชี้วัดการประสบความสำเร็จจาก ผู้ชมรายการและผู้ให้ความสนใจในอัตราเพิ่มมากขึ้น (rating) จนทำให้เกิดเป็นความร่วมมือระหว่างทุนของการสื่อสารกับเครือข่ายพระสงฆ์

การเกิดขึ้นของรายการเกี่ยวกับธรรมะรูปแบบใหม่ที่แตกต่างจากการรับรู้ของผู้คน เกิดมาจากร่วมมือกันระหว่างกลุ่มธรรมะเดลิเวอรี่ที่มีพระมหาสมปอง เป็นผู้นำ กับบริษัทแกรมมี่ เทเลวิชั่น จำกัด ได้ผลิตรายการเป็นการบรรยายธรรมะในรูปแบบใหม่ ที่สอดแทรกสาระการบันเทิง ขำขัน สร้างความสนุกสนาน ผสานไปด้วยการแฝงเร้นเนื้อหาด้านธรรมะ จนได้รับการตอบรับอย่างดีและสร้างความสนใจให้กับประชาชนได้อย่างมาก พระสงฆ์ถูกสร้างภาพลักษณ์ใหม่เพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะการเน้นไปที่ตัวบุคคลที่สอดรับเข้ากับวัฒนธรรมของชาวพุทธได้อย่างแนบเนียนได้แก่ “การสร้างพระในลักษณะมีบุญบารมีของผู้นำ” ที่ถูกผสมผสานระหว่างผู้รับสารที่มีความเชื่อทางศาสนาในเบื้องต้น โครงสร้างทางวัฒนธรรม และสถาบันของสื่อที่สอดแทรกอยู่ในชีวิตของผู้คน การเปลี่ยนผ่านของการสื่อสารที่มีข้อจำกัดเรื่องระยะเวลาสำหรับการบันทึกรายการที่ให้ความสำคัญกับเวลาในแทบทุกวินาที การเทศนาแบบดั้งเดิมไม่สอดคล้องกับเวลา

ทางสังคมอีกต่อไป การปรับเปลี่ยนรูปแบบการบรรยายธรรมะแนวใหม่จึงมิได้ให้ความสำคัญกับหลักธรรมคำสอนเป็นหลัก แต่จะเน้นไปที่การสร้างภาพลักษณ์การจดจำสินค้า (brand) ไปที่ตัวผู้สอนหรือผู้บรรยายธรรมแทน เช่น การสร้างบุคลิกที่เป็นกันเอง ขบขันและสนุกสนาน ซึ่งแตกต่างจากการบรรยายธรรมะที่มีลักษณ์ของความศักดิ์สิทธิ์และเข้มขรึม มีการบรรยายเดี่ยวตามงานรับเชิญต่างๆ สอดคล้อง/เสมือนการพูดเพื่อการบันเทิง (Talk Show) ของบรรดานักพูดผู้มีชื่อเสียง

การรับสารของผู้คนจึงสามารถจดจำผู้บรรยายธรรมะ (พระมหาสมปอง) ได้มากกว่าการจดจำเนื้อหาสาระของธรรมะ ดังปรากฏขึ้นในรายการหลวงพี่มาแล้วซึ่งเป็น รายการธรรมะเชิงสร้างสรรค์ ถูกกำหนดให้มีการออกอากาศเป็นประจำทุกวันจันทร์ - ศุกร์ เวลา 11.05 - 11.10 น. ที่มีระยะเวลาการออกอากาศเพียง 5 นาที จึงไม่สามารถที่จะอธิบายธรรมะที่มีเนื้อหาที่ค่อนข้างยาวและเข้าใจได้ยากภายในระยะเวลาที่จำกัด รูปแบบการจัดรายการที่เป็นละครสั้นๆ ประมาณ 1-2 นาที ในประเด็นปัญหาที่อาจหาข้อสรุปได้ยาก หรือไม่สามารถตัดสินได้ แล้วจึงนิมนต์พระมหาสมปองมาเป็นผู้ตอบคำถาม ไขปมสงสัยในแต่ละตอนประมาณ 1-2 นาที ลักษณะการตอบคำถามทางธรรมะภายในรายการที่มีระยะเวลาค่อนข้างสั้นจึงทำให้ มีการปรับการอธิบายแบบกระชับและมีความง่ายในเนื้อหา และสอดคล้องไปกับการนำไปปรับใช้เพื่อการดำเนินชีวิตประจำวัน เนื้อหาของรายการแต่ละครั้งจะถูกกำหนดและเขียนบทการแสดงไว้ล่วงหน้า โดยผู้จัดรายการจะแจ้งประเด็นหรือหัวข้อที่ต้องการถ่ายทอดในแต่ละครั้งจะเสนอเรื่องอะไร ซึ่งจะต้องมีความกระชับเนื่องจากถูกจำกัดไว้ด้วยเวลา ประกอบกับต้องการสอดแทรกการบันเทิงและความสนุกสนานเพื่อเป็นแรงจูงใจให้ผู้ชมสนใจธรรมะมากยิ่งขึ้น

เงื่อนไขของเวลาจึงเป็นประเด็นสำคัญกับการเสนอธรรมะผ่านการสื่อสารมวลชน พลเมืองในสังคมสมัยใหม่ จะให้ความสำคัญกับเวลามากยิ่งขึ้นโดยเฉพาะในพื้นที่เมืองที่มีความเข้มข้นกับเวลา และกลายเป็นของมีค่า ดังนั้น

การที่จะมานั่งฟังธรรมะหรือการเทศจึงกลายเป็นการ “เสียเวลา” รายการทางธรรมะที่มีระยะเวลาสั้น เน้นการสร้างแรงจูงใจให้กับผู้ชมคือความสนุกสนานไม่เคร่งเครียด การผ่อนคลายในเวลาว่าง ซึ่งค่อนข้างเหมาะสมกับผู้รับชมรายการในยุคสมัยใหม่ที่เคร่งเครียดกับการทำงานเพื่อการสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นและการให้ความสำคัญกับเวลา

การสื่อสารเชิงจริยธรรม “ศาสนาเพื่อการท่องเที่ยว”

วิกฤตศรัทธาต่อพุทธศาสนาภายในสังคมไทยที่ประกอบด้วยหลายเหตุผล เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงทางมิติความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันทางด้านพุทธศาสนากับประชาชน การเข้าสู่โลกสมัยใหม่ที่เป็นระบบโลกาภิวัตน์ ผู้คนต่างให้ความสำคัญในเรื่องของการแข่งขัน การประกอบการค้า ธุรกิจ การทำงานและการให้ความสำคัญกับ “เวลา” ก่อรูปขึ้นเป็นสังคมที่มีการแข่งขันในทุกกิจกรรมของชีวิต มีความเสี่ยงอยู่ในระดับสูง และการเอาตัวรอด กิจกรรมต่างๆ ดำเนินผ่านไปอย่างรวดเร็วแข่งขันกับ “เวลา” ด้วยวิวัฒนาการทางเทคโนโลยี ผู้คนต่างไร้ซึ่งเวลาว่างที่จะเข้าวัดไปทำบุญ หรือไม่มีเวลามากพอที่จะหาเวลาไปทำนุบำรุงศาสนา บริบททางสังคมเปลี่ยน สู่การเกิดช่องว่างระหว่างสถาบันทางศาสนาและสังคม การปรับเปลี่ยนเนื้อหาและกลยุทธ์ในการนำเสนอธรรมะ ภายใต้บริบทใหม่ ต้องเข้าใจได้ง่าย รวดเร็ว และไม่ยืดเยื้อ (ฉวีมณฑ์ สุขไพบูลย์, 2553, น. 77)

การเกิดขึ้นของศาสนาเพื่อการท่องเที่ยวภายใต้แนวคิดการสร้างสถาบันเพื่อยกระดับการเผยแผ่ธรรมะสู่สากล ดังในกรณีของ ศูนย์วิปัสสนาสากลไร่เชิญตะวัน ได้ก่อตั้งขึ้นเพื่อใช้เป็นศูนย์กลางค้นคว้าด้านพุทธศาสนา และเผยแผ่ศาสนาสู่ประชาชนและการขับเคลื่อนการเผยแผ่ในระดับสากล มีการแบ่งงานบริหารงานออกเป็น 3 ด้าน ได้แก่ 1. ด้านการศึกษา ได้แก่การเผยแผ่พุทธศาสนาสู่ประชาคมโลก 2. ด้านเศรษฐกิจ ส่งเสริมการพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจและจิตใจ 3. ด้านจิตวิญญาณ คือ การเปิดหลักสูตรสมาธิภาวนาให้กับผู้ที่สนใจทั้งผู้

ที่สนใจภายในประเทศและชาวต่างประเทศ

ด้านการศึกษา เผยแผ่พุทธศาสนาสู่ประชาคมโลกผ่านการเทศน์ การสอน การบรรยาย การจัดการบนพื้นที่ของศูนย์วิปัสสนาอาจกล่าวได้ว่าเป็นการเรียนรู้ผ่านการท่องเที่ยวหรืออาจกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่าการท่องเที่ยวเชิงศาสนา (Religion Tourism) โดยพระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี ได้อธิบายไว้ว่า

> *“จากการได้เดินสำรวจไร่เชิญตะวัน เราได้เห็นทั้งความร่มรื่นและความงดงามของธรรมชาติและสิ่งปลูกสร้าง รวมถึงโครงการต่างๆ เช่น พื้นที่ทางการเกษตร หอศิลป์ ฯลฯ ... จินตนาการมีส่วนสำคัญกับทุกย่างก้าวของชีวิต มีอยู่วันหนึ่งอาตมาปลูกต้นอินทนิลสูงแค่ศอกเดียว โยมถามอาตมาว่า พระอาจารย์ปลูกไปทำไมต้นอินทนิล ทำไมไม่ปลูกต้นไม้ชนิดอื่นที่เป็นประโยชน์กว่า อาตมาตอบว่าโยมยังไม่รู้อะไร ต้นอินทนิลที่อาตมาปลูกนี้ วันหนึ่งข้างหน้าเมื่อมันสูงสักห้าเมตร บริเวณนี้จะกลายเป็นถนนสายดอกไม้และมันจะบานสะพรั่ง แล้วคนก็จะพากันมาท่องเที่ยว มาถ่ายรูป ที่นี่จะกลายเป็นถนนสายดอกไม้ที่โรแมนติกมาก โยมคนดังกล่าวเดินหนีอาตมาหาว่าเราเพ้อ แต่เมื่อเวลาผ่านไปห้าปี อินทนิลผลิดอกบานสะพรั่งเป็นสีม่วง กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยว เป็นสถานที่ใช้ถ่ายทำรายการโทรทัศน์ ปีใหม่ที่ผ่านมามีคนมาเดินอยู่ในอุโมงค์กล้วยไม้ของเรา ซึ่งสองข้างขนาบด้วยต้นอินทนิลที่บานสะพรั่งเป็นสีม่วง ไม่ต่ำกว่าห้าแสนคน”* (พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี, 2559, น. 50-51)

จากคำอธิบายจะเห็นได้ว่าการปรับเปลี่ยนพื้นที่ทางศาสนสถานหรือศูนย์วิปัสสนาให้เป็นพื้นที่เพื่อการท่องเที่ยวเพื่อดึงดูดผู้คนเข้าวัดและเรียนรู้ทางธรรมะของพระพุทธเจ้า การจัดสถานที่ให้เหมาะแก่การพักผ่อนหย่อนใจ และสอดคล้องกับความสำคัญในประเด็นของ “เวลา” สำหรับกลุ่มประชาชนที่มีวิถีชีวิตอยู่ใน

สังคมเมืองที่มองว่า “เวลาว่าง” เป็นสิ่งมีค่าสำหรับชีวิตประจำวันของผู้คนที่มีชีวิตอยู่ในหน่วยงาน องค์กร ดังนั้นรูปแบบการออกแบบพื้นที่เพื่อการศึกษาธรรมะเพื่อการท่องเที่ยว จึงมีความสำคัญอยู่ 2 ด้านคือ 1. ความต้องการท่องเที่ยวเพื่อการผ่อนคลายจากการปฏิบัติงานประจำ (ชนชั้นกลางในเมือง) 2. การเรียนรู้ธรรมะแนวใหม่ สำหรับผู้ที่เข้ามาท่องเที่ยวในพื้นที่ของศูนย์คือ การท่องเที่ยวศึกษาธรรมะแบบใหม่ที่แตกต่างจากการเดินทางศึกษาธรรมะตามวัดแบบดั้งเดิม แต่การท่องเที่ยวธรรมะตามแนวใหม่นี้คือการเปิดโอกาสให้ผู้คนได้เข้ามาศึกษาตีความใหม่ตามความเข้าใจของตนเองผ่านการจัดการแสดงเชิงนิทรรศการ เช่น ซุ้มกล้วยไม้ หอสัตยาธิษฐาน หอศิลป์ที่มีผลงานของศิลปินที่มีชื่อเสียงระดับชาติได้จัดแสดงไว้ ประติมากรรมอัจฉริยสามเณร เป็นต้น

ด้านเศรษฐกิจคือ ส่งเสริมการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจและจิตใจ มีการเปิดสอนหลักสูตร “พุทธเศรษฐศาสตร์” ซึ่งก็คือ “พุทธเกษตร” หรือ “เกษตรอินทรีย์” ให้แก่ผู้สนใจทั้งชาวไทย และชาวต่างประเทศ การปรับเปลี่ยนแนวคิดการผลิตทางด้านเกษตรกรรมก็คือ “เกษตรอินทรีย์ หรือ “พุทธเกษตร” ซึ่งเน้นการทำเกษตรกรรมแบบ “อินทรีย์” และ ความรับผิดชอบต่อสังคมที่มาจากข้าวเพียงหนึ่งเมล็ด ซึ่งหมายความว่า เมื่อเกษตรกรหนึ่งคนเห็นภยันตรายของเกษตรกรรมแบบพึ่งพาสารเคมี และหันมาปรับเปลี่ยนสู่การทำเกษตรกรรมแบบเกษตรอินทรีย์ก็จะกลายเป็นคนอินทรีย์ ด้วยกระบวนการอินทรีย์ที่เริ่มต้นจากเกษตรกรเพียงหนึ่งคนแล้วแผ่ขยายความคิดแก่สังคม จนก่อให้เกิดเป็นสังคมอินทรีย์หรือโลกอินทรีย์ ดังนั้นความรับผิดชอบต่อสังคมควรเริ่มต้นจากข้าวเพียงหนึ่งเมล็ด ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นความรับผิดชอบทางสังคมของคนตัวเล็กตัวน้อย (เกษตรกร) ที่จะต้องคำนึงถึงผลผลิตที่จะสร้างความปลอดภัยให้กับ ตนเอง ธรรมชาติ และการเป็นหลักประกันสุขภาพทางสังคม สู่แนวคิดหลักคือ “ความรับผิดชอบต่อสังคม เริ่มต้นจากข้าวเมล็ดเดียว”

ด้านจิตวิญญาณ ได้แก่การจัดอบรมหลักสูตรสมาธิภาวนาให้กับผู้สนใจชาวไทยและชาวต่างประเทศ ประกอบไปด้วยหลักสูตร สมาธิภาวนาสำหรับผู้

บริหารหลักสูตร 1 วัน. สมาธิภาวนาสำหรับนักเรียน นักศึกษาหลักสูตร 2 วัน. สมาธิภาวนาสำหรับธุรกิจ ข้าราชการหลักสูตร 3 วัน. สมาธิภาวนาสำหรับประชาชนทั่วไปหลักสูตร 4 วัน สมาธิภาวนาสำหรับชาวต่างชาติหลักสูตร 7 วัน สมาธิภาวนาสำหรับบรรพชิตหลักสูตร 9 วัน ที่ออกแบบให้สอดรับกับความต้องการของผู้คนที่ประกอบอาชีพประจำ เช่น ผู้บริหาร พนักงานในองค์กร ข้าราชการ โดยเฉพาะหลักสูตรสำหรับกลุ่มธุรกิจ ข้าราชการมีระยะเวลา 3 วัน และจะใช้วันศุกร์ เสาร์ อาทิตย์ เป็นหลักเพื่อให้สอดคล้องกับการทำงาน เป็นต้น การปฏิบัติสมาธิ วิปัสนาจะเน้นในเรื่องของ “การบริหารการจัดการกิเลส” หรือเรียกว่า กิเลสแมเนจเม้นท์ โดยชี้ให้เห็นว่าจะจัดการมันอย่างไร เมื่อมีความโกรธเกิดขึ้นจะมีวิธีการยับยั้งอย่างไร ความโลภเกิดขึ้นจะยับยั้งอย่างไร ความหลงเกิดขึ้นจะยับยั้งอย่างไร ในฐานะที่เป็นประชาชนธรรมดา จะต้องมีความสัมพันธ์อยู่กับครอบครัว การงาน หรือธุรกิจ ไม่จำเป็นที่จะต้องเอากิเลสออกไปให้หมดเหมือนพระสงฆ์แต่อย่างใด

ดังนั้นการเผยแผ่จริยธรรมศาสนาเพื่อการท่องเที่ยวคือ การปรับตัวของศาสนาที่สอดรับเข้ากับความเปลี่ยนแปลงทางสังคม วิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนที่มีความเร่งรีบแข่งกับเวลา ผสานกับความต้องการของการท่องเที่ยวการผ่อนคลายในตนเอง ความเคร่งครัด ความเบื่อหน่ายกับกรอบ กฎเกณฑ์ ระเบียบ ที่พันธนาการมนุษย์ในสังคมแบบใหม่ ศาสนาเพื่อการท่องเที่ยวจึงเปิดโอกาสในมนุษย์แสดงอิสรภาพ เหตุผลและการตีความศาสนาตามความเข้าใจ ความเหมาะสมต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน

4. เครือข่ายของการสื่อสารจริยธรรมทางศาสนา

การก่อรูปของความสัมพันธ์เครือข่ายทางศาสนาของกลุ่ม “ธรรมเดลิเวอรี่” ได้เข้าสู่กระบวนการผลิตแบบสื่อสารมวลชน ขยับขยายการเผยแผ่ทางจริยธรรมไปสู่ประชาชนได้อย่างกว้างขวาง ด้วยการเสนอตัวเข้าร่วมกับทุนการสื่อสารมวลชน คือ บริษัทแกรมมี่ เทเลวิชั่น จำกัด (Grammy Television

Co.Ltd) โดยมีบทบาททางการผลิตรายการธรรมะโดยมีพระมหาสมปอง ตาลปุตฺโต เข้ามาเป็นแกนหลักและนำเสนอเนื้อหาผ่านรายการโทรทัศน์

กระบวนการผลิตสื่อทางธรรมะที่กลุ่มธรรมะเดลิเวอรี่ได้รับมอบหมาย คือ ลักษณะของรายการ ทั้งในส่วนของรูปแบบการนำเสนอ และองค์ประกอบต่างๆ ในรายการ รูปแบบรายการธรรมะที่เน้นการพูด/การบรรยาย (Talk Shows) โดยมีพระมหาสมปองเป็นองค์ประกอบหลัก ตลอดจนการสนทนาระหว่างผู้ดำเนินรายการ และผู้ร่วมรายการ ในช่วงเปิดรายการ ก่อนเข้าสู่ช่วงต่อไปของรายการ และช่วงปิดรายการ โดยจะเป็นการนำเสนอที่เป็นการบันเทิง ขบขัน และการสอดแทรกเนื้อหาสาระ ผ่านทางรายการ โดยที่พระมหาสมปองกำหนดเนื้อหาที่สามารถนำเสนอได้ตามต้องการ อีกส่วนหนึ่งคือ กระบวนการผลิตรายการอื่นๆนั้น อยู่ในความรับผิดชอบของบริษัทแกรมมี่ เทเลวิชั่น จำกัด จากความรู้ความชำนาญในการผลิตรายการที่ตอบโจทย์กับความต้องการของสังคม ก่อรูปขึ้นเป็นรายการธรรมะเดลิเวอรี่ที่ได้รับความนิยมจากผู้รับสารในวงกว้าง (ชลธิชา ชูชาติ, 2552, น. 267-269)

พระมหาสมปอง ตาลปุตโต ได้ถูกสร้างภาพลักษณ์ใหม่เพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะการเน้นไปที่ตัวบุคคลที่สอดรับเข้ากับวัฒนธรรมของชาวพุทธได้อย่างแนบเนียนได้แก่ “การสร้างพระสงฆ์ในลักษณะมีบุญบารมีของผู้นำ” ที่ถูกผสมผสานระหว่างผู้รับสารที่มีความเชื่อในเบื้องต้น ทางศาสนา โครงสร้างวัฒนธรรม และสถาบันของสื่อที่สอดแทรกอยู่ในชีวิตของผู้คน รูปแบบการบรรยายธรรมะแนวใหม่จึงมิได้ให้ความสำคัญกับหลักธรรมคำสอนเป็นหลัก แต่จะเน้นไปที่การสร้างภาพลักษณ์ การจดจำสินค้า (Brand) ไปที่ตัวผู้บรรยายธรรมแทน เช่น การสร้างบุคลิกที่เป็นกันเอง ขบขันและสนุกสนาน ซึ่งแตกต่างจากการบรรยายธรรมะที่มีลักษณ์ของความศักดิ์สิทธิ์และเข้มขรึม มีการบรรยายเดี่ยวตามงานรับเชิญต่างๆ สอดคล้อง/เสมือนการพูดเพื่อการบันเทิง (Talk Show) ของบรรดานักพูดผู้มีชื่อเสียง การรับสารของประชาชนจึงสามารถจดจำผู้บรรยายธรรมะได้มากกว่าการจดจำเนื้อหาสาระของธรรมะ ด้วยลักษณะที่ถูกสร้างขึ้นและเป็นส่วนสำคัญ

ที่ทำให้ประชาชนให้ความสนใจรายการมีปริมาณมากขึ้น

ความสัมพันธ์ของเครือข่ายของพระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี เริ่มต้นมาจากความสำเร็จในผลงานชุด “ธรรมะประยุกต์” โดยมีผลงานที่โดดเด่นคือ “ธรรมะติดปีก” ได้ถูกนำมาประยุกต์ สู่การสร้างบทละคร ออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์ไทยทีวีสีช่อง 3 สามารถกล่าวได้ว่าเป็นหมุดหมายสำคัญทำหน้าที่ตอกยึดศีลธรรมทางศาสนาพุทธ (แนวคิดพระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี) หยั่งรากลงสู่สังคมไทยอีกครั้งหนึ่ง ความนิยมของมวลชนที่มีสัดส่วนเพิ่มสูงขึ้น รายการทางสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส (Thai PBS) จึงได้มีการดัดแปลงเนื้อหาที่มีความแตกต่างจากการนำเสนอผ่านละครทางสถานีโทรทัศน์ไทยทีวีสีช่อง 3 เพราะเนื้อหาจะไม่ได้เน้นไปที่โครงสร้างของผู้แสดง ตัวละคร เนื้อหาของละคร แต่กลับมาให้ความสำคัญกับวิทยากรเป็นสำคัญซึ่งได้แก่ พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี ผ่านการสนทนาในรูปแบบของการ ถาม-ตอบ ทางธรรมะในชีวิตมองเนื้อหาในชุดหนังสือธรรมะประยุกต์ ซึ่งจะทำการออกอากาศในวันสำคัญของชาติ วันหยุดนักขัตฤกษ์ วันหยุดทางศาสนา เป็นต้น

กระแสและบทบาทการเผยแผ่ทางศาสนาแนวใหม่ ของพระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี เริ่มถูกตีพิมพ์ในรูปของวารสาร หนังสือ หรือบทความในรูปแบบต่างๆ ด้วยความร่วมมือ กับสำนักพิมพ์อัมรินทร์ ปริ้นติ้ง จำกัด ที่ทำหน้าที่วางแผนทางด้านการตลาดในแทบทุกกระบวนการจนสามารถสร้างชื่อเสียงและกลายเป็นที่ชื่นชอบของผู้คนในสังคมเมือง จากนามปากกาที่ไม่มีใครทราบถึงบุคคลจริงในการเขียนบทความสู่ความเป็นพระที่มีชื่อเสียง (Celebrity) ผ่านการแสดงออกเบื้องหน้าหรือผ่านสื่อสารมวลชนในรูปแบบต่างๆ เช่น สถานีโทรทัศน์ วิทยุ ผ่านรายการบันเทิงที่ไม่แตกต่างของดารา คนดัง นอกจากนี้ยัง รับงานปาฐกถา งานสอน งานบรรยาย และงานอื่น ๆ ที่อยู่ในหน่วยงานภาครัฐที่สำคัญ เช่น วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร (วปอ.) สถาบันพระปกเกล้า เป็นสถานที่นิยมอย่างยิ่งในการศึกษาของเครือข่ายความมั่นคง บรรดาทหาร ตำรวจ ข้าราชการระดับสูงเป็นสำคัญ (ฉวีมณฑ์ สุขไพบูลย์, 2553)

ส่วนหนึ่งของความสำเร็จของการเผยแผ่ทางด้านคุณธรรม จริยธรรม ทางพุทธศาสนาตามแนวทางของพระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี ได้รับความร่วมมือหลัก จากกระบวนการวางแผนเชิงกลยุทธทางด้านการตลาดของสำนักพิมพ์อมรินทร์ การตัดสินใจเจรจาและร่วมมือการพัฒนาศักยภาพของผลงานทางด้านศาสนาให้ สามารถแข่งขันทางด้านการตลาดและกระบวนการทำให้ธรรมะกลายเป็นสินค้า สำคัญสำหรับผู้คนในสังคมสมัยใหม่ สำนักพิมพ์อมรินทร์ถือเป็นองค์ประกอบ สำคัญของการเผยแผ่ธรรมะของพระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี และเริ่มขยายจากสื่อ สิ่งพิมพ์ประเภทบทความ หนังสือทางศาสนา สู่การผลิตเนื้อหาประเภท ชีวประวัติ บทความ ของที่ระลึก วีซีดีบันทึกภาพเคลื่อนไหว ที่คั่นหนังสือธรรมะ ปฏิทินธรรมะ โปสการ์ดธรรมะ เสื้อธรรมะ และอื่นๆ อีกมาก

เครือข่ายธรรมะของพระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี ได้ขยายไปสู่ กลุ่มทุน อสังหาริมทรัพย์เพื่อร่วมกันผลิตรายการและตีพิมพ์หนังสือทางศาสนา เช่น ความ ร่วมมือจากการเขียนหนังสือ “คาถาชีวิตยกกำลังสอง” ซึ่งเขียนโดย พระมหาวุฒิ ชัย วชิรเมธี ร่วมกับ นายวิกรม กรมดิษฐ์ นักธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ และการสร้าง เครือข่ายกับเครือเจริญโภคภัณฑ์หรือบริษัท ซีพี จำกัด ร่วมกันผลิตรายการ ธรรมะเรียลลิตี้ถ่ายทอดสดที่มีชื่อว่า “โครงการสามเณร ปลูกปัญญาธรรม” ที่ เปิดโอกาสให้กับเด็กทั้งเพศชายและเพศหญิง เข้าร่วมเป็นตัวแทนเรียนรู้ธรรมะ ณ. ศูนย์วิปัสสนาสากลไร่เชิญตะวัน จากพระมหาวุฒิชัย โดยตรง หรือการโฆษณา รายการที่เกี่ยวข้องกับทางศาสนาทางช่องหลักของบริษัททรู เช่น เรื่อง พระพุทธเจ้ามหาศาสดาโลก ได้ทำการประชาสัมพันธ์ผ่านเฟสบุ๊ค (face book) ส่วนตัวของพระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี ที่มีผู้ติดตามการเคลื่อนไหวมากกว่า 6 ล้าน คน อาจกล่าวได้ว่าเป็นช่องทางสำคัญหนึ่งที่ทำหน้าที่เผยแผ่ประชาสัมพันธ์ได้ อย่างมีประสิทธิภาพ

เครือข่ายธรรมะในระดับพื้นที่ยังคงมีความสำคัญดังจะเห็นได้จากการ จัดงานวันเด็กปี พ.ศ. 2558 ภายใต้แนวคิด “สันติสุขของโลก ขึ้นอยู่กับพลังทาง ปัญญาของเยาวชน”ที่โรงเรียนอนุบาลเชียงราย เทศบาลนครเชียงราย โดยมี

พล.อ.วินัย ภัททิยกุล อดีตปลัดกระทรวงกลาโหม ได้เดินทางมาร่วมงานและได้มีการนิมนต์พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี เข้ามาเทศนาในประเด็นเรื่องของความรู้และการมีคุณธรรมสู่การกลายเป็นคนดี ดังการเทศน์ที่ว่า

> *"เด็กคือความหวังของโลก ดังที่พระพุทธเจ้าสอนเอาไว้ว่า เด็กคือความหวังของมนุษยชาติ ดังนั้น จึงเป็นสิ่งที่ผู้ใหญ่จะต้องคิดหาทางให้เด็กเป็นความหวังและฝากความหวังเอาไว้ โดยสิ่งสำคัญนอกจากการแสดงความสามารถต่างๆ แล้ว ยังต้องส่งเสริมให้เขาได้มีความรู้คู่กับคุณธรรม เพราะถ้ามีความรู้อย่างเดียว จะเป็นอันตราย หรือถ้ามีแต่คุณธรรมอย่างเดียว ก็จะกลายเป็นคนดีที่ทำงานไม่เป็น ดังนั้น ทั้งคู่ต้องมาด้วยกัน"* (พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี,2558)

ภาพสะท้อนของการสร้างเครือข่ายจากการจัดกิจกรรมและพิธีการเปิด *"สำนักตักศิลา มหาวิชชาลัยพุทธเศรษฐศาสตร์ ไร่เชิญตะวัน"* ที่มีธนาคารออมสินเป็นผู้สนับสนุนในการสร้าง โดยจะใช้เป็นการต่อยอดโรงเรียนชาวนา การเรียนรู้ธรรมะที่ควบคู่ไปกับการทำการเกษตร โดยมี ศาสตราจารย์เกียรติคุณ นพ.เกษม วัฒนชัย องคมนตรี และพระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี (ว.วชิรเมธี) ร่วมกันเปิดสำนักตักศิลา พร้อมกับมอบปัญญาบัตรพุทธเศรษฐศาสตร์ ให้แก่บัณฑิตมหาวิชชาลัยพุทธเศรษฐศาสตร์ รุ่นที่ 2/2557 จำนวน 82 คน และมอบเข็มที่ระลึกให้แก่ผู้สนับสนุนโครงการสำนักตักศิลาและโครงการรถหนังสือ สิรินธรบรรณรถ รูปทรงไม้ไทยล้านนาสำนักตักศิลา เป็นที่ตั้งของธนาคารเมล็ดพันธ์ และพิธีเชิญตุงซาววา (ธงแบบล้านนายาว 20 วา) เป็นสัญลักษณ์แห่งภูมิปัญญาท้องถิ่น มีผู้บริหารจากธนาคารออมสิน ข้าราชการ ประชาชน ร่วมพิธีเป็นจำนวนมาก

เครือข่ายการสื่อสารทางศาสนาได้มีบทบาทอย่างมากต่อผลสำเร็จของการเผยแพร่ที่นอกจากการก้าวข้อจำกัดเรื่องภาษาทางศาสนาที่มีความสลับซับซ้อน บทบาทของทุนสื่อสารที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญทำให้จริยธรรม

ทางศาสนาแบบใหม่สามารถทำความเข้าใจได้ง่ายมากขึ้น เข้าถึงผู้คนได้เป็นจำนวนมากและมีการผลิตสินค้าที่หลากหลายจนนำไปสู่การขยายตัวการเผยแผ่งานทางด้านศาสนาแบบใหม่ บทบาทของเครือข่ายในระดับพื้นที่กลายเป็นกลไกที่สร้างการยอมรับกับผู้คนในท้องถิ่นที่สามารถกล่าวได้ว่าขยับขยายไปทั้งภูมิภาคในพื้นที่ภาคเหนือตอนบน

5. บทสรุป

ความเปลี่ยนแปลงความคิดทางพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลมาจากความคิดของผู้ปกครองไทยเป็นหลัก ระยะเวลาของการนำประเทศเข้าสู่การพัฒนาตามความทันสมัย วิธีคิดตามแนวพุทธศาสนาถูกมองว่าเป็นสิ่งที่ฉุดรั้งการพัฒนาความก้าวหน้าในสายตาของชนชั้นนำ ประกอบกับข้อจำกัดของการนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน ความเป็นสมัยใหม่ทางสังคมพุทธศาสนาได้ปรับตัวที่สอดคล้องไปกับการดำเนินตามชีวิตของผู้คนพร้อมๆ กับการขยายตัวของความเป็นเมืองที่สับสนวุ่นวาย การมีเวลาว่างเพื่อการพักผ่อนกลายเป็นสิ่งหนึ่งที่สำคัญของมนุษย์ การเกิดขึ้นของพุทธศาสนาเพื่อการผ่อนคลายและการท่องเที่ยวจึงเปิดโอกาสให้มนุษย์แสดงอิสรภาพ เหตุผลและการตีความศาสนาตามความเข้าใจของตนเอง ที่สอดคล้องต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน ปัจจัยการประสบความสำเร็จของการปรับเปลี่ยนวิธีการเผยแผ่ศาสนาแนวใหม่คือการสร้างเครือข่ายร่วมกับทุนสื่อสารมวลชน นายทุนขนาดใหญ่และการสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงในระดับท้องถิ่น

รายการอ้างอิง

หนังสือ

เก่งกิจ กิติเรียงลาภ. (2557). *“เวลา”กับการศึกษาประวัติศาสตร์: ประวัติศาสตร์ของเทพเจ้า. ประวัติศาสตร์แห่งรัฐ-ชาติ-ทุน และประวัติศาสตร์แห่งการปลดปล่อย.* มนุษยศาสตร์สาร. ปีที่ 15 (1), 1 – 26.

ฉวีมณฑ์ สุขไพบูลย์. (2553). *การประยุกต์แนวคิดการตลาดเพื่อสังคมในการเผยแผ่ธรรมะ : กรณีศึกษาพระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี.* วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต. คณะนิเทศศาสตร์. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

จันทิกา สุภาพงษ์. (2543). *บทบาทของหนังสือพิมพ์ในการวางกรอบอุดมการณ์ทางสังคมในกรณีการนำเสนอข่าววัดพระธรรมกาย*. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต. คณะนิเทศศาสตร์. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ภานุวัฒน์ ทรงสวัสดิ์ชัย. (2560). *คุยกับ ส.ศิวรักษ์ จากคำ (สั่ง?) ขอของจอมพล สฤษดิ์ ถึงพุทธพาณิชย์ในสังคมไทย.* ค้นเมื่อ 26 มีนาคม 2560 จาก https://www.prachatai.com/journal .

ชลธิชา ชูชาติ. (2552). *กระบวนการสร้างสารของพระมหาสมปอง ตาลปุตโต รายการธรรมะเดลิเวอรี่.* วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต. คณะนิเทศศาสตร์. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นฤมล กล้าทุกวัน. (2557). *การทำงานและการให้คุณค่าต่อการทำงานของแรงงานหญิงนวนครภายใต้การกำกับวินัยทางเวลา*. สังคมวิทยามานุษยวิทยา. 33(2).

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2554). *สันติสุข โสภณศิริ(บรรณาธิการ). ปาฐกถา 60 ปี เศรษฐศาสตร์ ธรรมศาสตร์*. กรุงเทพฯ : โอเพ่นบุ๊กส์

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช และท่านพุทธทาสภิกขุ (2507) . *วิวาทะเรื่องจิตว่าง.* กรุงเทพฯ. ธรรมสภา.

มิเชล ฟูโกต์ (ทองกร โภคธรรม ผู้แปล) (2559). *ร่างกายใต้บงการ*. มูลนิธิเพื่อการศึกษาประชาธิปไตยและการพัฒนา. กรุงเทพฯ : คบไฟ.

ธีระภัทรา เอกผาชัยสวัสดิ์. (2553). *ชุมชนศึกษา (Community Study).* กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

บรรพต วีระสัย. (2523). *พระสงฆ์กับสังคมไทยโดยพิจารณาในเชิงสังคม เศรษฐกิจการเมือง และการปกครอง : ศึกษากรณีวัดในกรุงเทพฯ และฉะเชิงเทรา.* คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง .

พระไพศาล วิสาโล. (2552). *พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออก จากวิกฤต*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง.

พระมหาสมปอง ตาลปุตฺโต. (2550ก). *สุขกันเถอะโยม.* พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : เวิร์คพอยท์.

_____. (2550ข). *ธรรมเดลิเวอรี่ เล่ม 1 ธรรมะวัยรุ่น*. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : Phislt Thaioffset Co..Ltd.

_____. (2550ค). ธรรมเดลิเวอรี่ เล่ม 2 ธรรมะกับคู่รัก. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : Phislt Thaioffset Co..Ltd.

_____. (2550ง). ธรรมเดลิเวอรี่ เล่ม 3 ธรรมะวัยทำงาน. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : Phislt Thaioffset Co..Ltd.

ธาวิต สุขพาณิชย์. (2525). *ทะลวงกรอบทลายกรง: การพิจารณาเชิงประวัติศาสตร์ถึงความสัมพันธ์ระหว่าง อนาคต เวลา ศาสนา และความก้าวหน้าของสังคมไทย.* ธรรมศาสตร์. 11(3), 109 – 133.

ว. วชิรเมธี. (2556). *หนักเป็นเบาเมื่อเราไม่แบก*. สัปปายะ. นนทบุรี.

_____. (2559). *Find Your Passion in Life.* นิตยสาร Dream On. 1(2).

วินัย พงษ์ศรีเพียร. (2555). *วันวารกาลเวลาแลนานาศักราช.* กรุงเทพฯ : พิมพ์ลักษณ์.

อรรถจักร สัตยานุรักษ์. (2538). *การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึงพุทธศักราช 2475.* กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Henri Lefebvre (Donald Nicholson-Smith Translation) (1991). *The Production of Space.* Basil Blackwell. USA.

Frisby, D. And Feathersstone. (edited). (1997). *Simmel On Culture: Select Writings Theory. Culture & Society.* Sage Publication. Inc

Thomson, E.P. (1967). *Time. Work-Discipline and Industrial Capitalism. Past and Present* 38:56-97

Woodhead, L. & Heelas. P (edited). (2000). *Religion in Modern Time.* Blackwell Publisher Ltd.

Zhang mu. Huang li et. (2007). *Religious Tourism and Cultural Pilgrimage: a Chinese Perspective. Religious Tourism and Pilgrimage Management: An International Perspective.* USA. Cambridge

เว็บไซต์

ผู้จัดการ 360 องศา รายสัปดาห์. (2558). *คิวนิมนต์พุ่ง 200 งานต่อเดือน เบื้องหลังกลยุทธ์สุดฮิต 3 พระดังแห่งยุค.* ค้นเมื่อ 15 ธันวาคม 2558 จาก www.manager.co.th/asp-bin/mgrView.asp? NewsID= 9500000123483.

พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี . (2559). *สื่อธรรมะด้วยศิลปะ.* ค้นเมื่อ 8 พฤศจิกายน 2559 จาก ttp://daily.bangkokbiznews.com/detail/184732/

พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี . (2559) . *ให้พรวันเด็กผู้สร้างโลก.* ค้นเมื่อ 7 พฤศจิกายน 2559.จาก http://thainews.prd.go.th/website_th/news/news_ detail/WNSOC5801100010060.

พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี. (2559). เท*ศนาวันเด็ก ย้ำต้องสอนให้มีความรู้คู่คุณธรรม ชี้ความรู้อย่างเดียว อันตราย.* ค้นเมื่อ 7 พฤศจิกายน 2559 จาก http://www.manager.co.th/local/viewnews.aspx?newsid=9580000003435.